

معرفی مشاهیر طب سنتی اسلام و ایران

عبد عیسی ابن جزله

نقیسه حسینی یکتا *

گروه طب سنتی ایران، دانشکده‌ی پزشکی، دانشگاه شاهد، تهران

چکیده

این نوشتار شامل نگاهی گذرا بر زندگی حکیم فرزانه عیسی بن علی بن جزله از دانشمندان نامدار قرن پنجم می‌باشد که مطالب آن با تفحص در چند منبع معتبر گردآوری و تدوین گردیده است. این حکیم نامدار علاوه بر پزشکی در علوم ادبی و فلسفه نیز صاحب‌نظر بوده، لکن آثار وی بیشتر در زمینه‌ی طب بوده است. از مهم‌ترین آثار وی کتاب ارزشمند تقویم الابدان با شیوه‌ی نگارشی ابتکاری مشابه جداول نجومی می‌باشد. او پس از گرویدن به دین مبین اسلام کتابی را در حقانیت نور خاتمی با استناد به آیات موجود در تورات و انجیل نوشت. وفات وی را ۴۹۳ هجری قمری ذکر نموده‌اند.

تاریخ دریافت:
مهر ۹۰
تاریخ پذیرش:

واژگان کلیدی: ابن جزله، تقویم الابدان، زندگی‌نامه

(۳).
از تواریخ حیات ابن جزله اطلاعات موثقی در دست نیست، به نظر می‌رسد که با المقتدی بامرالله بیست و هفتمین خلیفه عباسی (۴۸۷-۴۶۷ ه.ق) معاصر بوده است و با توجه به قوانین دیگر احتمال می‌رود که در دهه‌ی دوم سده‌ی پنجم قمری/ یازدهم میلادی متولد شده باشد زیرا هنگامی که در ۴۶۶ قمری مسلمان شد مردی میان سال بوده است (۲).

موطن او بغداد بوده و دانش پزشکی را در آغاز از مسیحیان کرخ بغداد و آنگاه نزد ابوالحسن سعید بن هبه الله فرا گرفت و در طب نظری و عملی از نام آوران عصر خود شد، چنانکه او را قرین ابن‌سینا، ابن بطلان و ابن تلمیذ آورده‌اند (۲). او پس از فرا گرفتن طب به تحصیل منطق علاقه‌مند شد و آن را نزد ابو علی بن الولید، شیخ معتزله (که در علم کلام و منطق استاد زمانه

اگر سیری در کتب تاریخ کهن پزشکی ایرانی داشته باشیم، آرام آرام و در لا به لای نام حکمای بلند آوازه‌ی قرون ۴ و ۵ قمری، پس از گذشتن از نام حکیمانی گرانمایه چون اخوینی بخاری، ابومنصور موفق بن علی هروی، شیخ الرئیس ابوعلی سینا و ابن بطلان در اواخر قرن ۵ به نام فرزانه‌ای برخورد می‌نماییم که بی‌تأمل در زندگی و آثار او از این مقطع زمانی نمی‌توان گذر نمود. نام او عیسی بن علی بن جزله بغدادی مکنزی به ابوالحسن معروف به "ابن جزله‌ی طبیب" و "متطبب نصرانی" از مشاهیر اطباء‌ی اواخر قرن پنجم هجری می‌باشد (۱). او پزشک و داروشناسی است که در غرب به نام‌های بن جسله، بین جزله و بوهه هیلیه که ظاهراً تغییر یافته‌ی بوعلی است معروف است (۲). از آنجا که او بعدها به اسلام گرویده است، به نظر می‌رسد نام خویش را بعد از گرویدن به اسلام تغییر داده باشد

خانه‌ای هم می‌باشد که جمعاً ۳۵۲ نوع بیدماری را شرح داده، روش درمان مناسب آن‌ها را می‌آموزد و احتمال دارد که مؤلف از کتاب تقویم الصّحّه که خلاصه‌ای است در قواعد بهداشت به شیوه‌ی جداول نجومی، تألیف ابن بطلان طبیب بغدادی متأثر شده باشد (۲). این کتاب نخستین بار در ۱۶۴۷ قمری/ ۱۲۴۹ میلادی از سوی مترجمی ناشناس از عربی به فارسی برگردانده شد که نسخه‌ی آن در تهران موجود است (۲).

این کتاب ارزشمند، بار دیگر به دستور شاه سلیمان صفوی به وسیله‌ی محمد اشرف بن شمس‌الدین محمد پزشک حاذق آن زمان به فارسی ترجمه شد.

ترجمه‌ی دیگری توسط حبیب‌الله بن نورالدین محمد بن حبیب‌الله طبیبی تونی با تاریخ کتابت قرن ۱۱ هجری قمری در کتابخانه‌ی وزیر یزد در دسترس می‌باشد (۴). البته ترجمه‌ی فارسی دیگر این کتاب توسط معین بن محمود کرمانی پزشک برای سلطان محمد دوم در ۸۶۳ قمری/ ۱۴۵۹ میلادی انجام گرفته است.

کتاب تقویم‌الابدان به زبان‌های آلمانی و فرانسه نیز ترجمه شده است (۲). ترجمه‌های آن کسه در کتابخانه‌های دانشگاهی در دسترس می‌باشد، همان ترجمه‌ی انجام شده در زمان شاه سلیمان صفوی می‌باشد که حکیم شمس‌الدین محمد به بیان خود در مقدمه‌ی ترجمه، کوشیده است که ننگ انتساب چنین کتاب ارزشمندی را به خلیفه‌ی عباسی بزداید.

این ترجمه‌ی موجود توسط شیخ یوسف طبیب و آخوند ملا محمد خراسانی، مقابله، بازخوانی و تصحیح شده است و در سال ۱۲۷۵ به خط محمد علی طهرانی بازنویسی و به صورت چاپ سنگی منتشر شده است (۴).

۲- منهاج البیان فی ما یتعمله الانسان: کتابی است در داروشناسی، شامل ادویه‌ی مفرد و مرکب و غذیه و اشربه و شیوه‌ی اختلاط و امتزاج آن‌ها که به ترتیب حروف الفبا تنظیم گردیده است (۱). وی در تألیف این کتاب از آثار پیشینیان از جمله بقراط، دیسکوریدس، روفوس، اوریباز، رازی

(بود) آموخت و در این زمان بود که به دعوت استادش و با عنایت ویژه حضرت حق، اسلام را پذیرفت (۲).

از ویژگی‌های بارز ابن جزله خط زیبای اوست که به علت دارا بودن این هنر مدت زمانی به عنوان کاتب قاضی القضاة ابوعبدالله دامغانی قلم فرسایی می‌کرد و سپس به خدمت دارالانشاء مقتدی خلیفه درآمد. او همچنین به ادبیات دلبستگی داشت و شعر نیز می‌سرود، از قبیل قصیده‌ای که در ستایش پیامبر اکرم (ص) سروده است (۳).

وی علاوه بر پزشکی در علوم ادبی و فلسفه نیز صاحب نظر بود، لکن بیشتر در زمینه‌ی طب قلم فرسایی نموده و اکثر اوقات خود را نیز به طبابت گذرانده است (۴). او طبیبی مردم دوست بوده و فقرا و محتاجین را به رایگان درمان می‌نموده است (۲-۱).

آثار:

حکیم عیسی ابن جزله در طول زندگی پربار خود، آثاری چند در زمینه‌ی طب و تاریخ به زبان عربی به رشته‌ی تحریر درآورد که برخی نیز به زبان‌های مختلف ترجمه شده است. از این گنجینه‌ی نفیس تعدادی از آن‌ها به روزگار ما رسیده است که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

۱- تقویم‌الابدان فی تدبیر الانسان یا منهاج البیان فی تقویم‌الابدان:

می‌توان این کتاب را مهم‌ترین اثر این دانشمند گرانمایه دانست. کار ابتکاری و شیوه‌ی نگارش و تدوین این کتاب که با استفاده از جداول و طبقه‌بندی سهل‌الوصول اطلاعات، دستیابی اهل علم را به محتویات کتاب بسیار آسان نموده، باعث استقبال دوچندان از آن گردیده است (۴). مؤلف برای هر یک از بیدماری‌ها، جدول ۱۲ خانه‌ای مشخص نموده است که شامل نام بیدماری، مزاج، سن، فصل، منطقه، شدت و ضعف بیدماری، علل، نشانه‌ها، مداوا با داروهای خاصیت گرمی و سردی دارند، تدبیر ملکی، درمان با آسان‌ترین دارو و درمان عمومی می‌باشد. کتاب دارای ۴۴ جدول ۸

و انجیل در باب ظهور نور خاتمی می‌باشند نقل کرده و آنها را تصریح می‌نماید (۱).

۴- مختار مختصر تاریخ بغداد خطیب بغدادی

۵- مدح الطب و موافقته للشرع و الرد علی من طعن علیه: که کتابی در فضایل طب می‌باشد.

۶- اشارة في التخليص الصابره (۲). همانگونه که پیش‌تر ذکر شد این دانشمند گرانمایه دارای خط زیبایی بوده است، ابن ابی اصیبعه می‌نویسد که برخی آثار او را به خط زیبایش دیده است (۴). او در بستر مرگ تمامی کتابخانه خود را وقف مقبره ابو حنیفه کرد (۲).

وفات:

در باب تاریخ وفات او اختلاف نظر وجود دارد. قفطی و پیروانش وفات

و علی بن عباس مجوسی بهره برده است. ابن بیطار داروشناس نام آور سده ۷ قمری / ۱۲ میلادی، کتاب الابانه و الاعلام بانی المنهاج من الخلل و الاوهام را در نقد این کتاب ابن جزله نوشته است و در کتاب الجامع بحث مفصلی در مورد آن نموده است. اما آنچه واضح است، در قرن پنجم کتابی از لحاظ وسعت قابل رقابت با منهاج نبوده است. کهن‌ترین نسخه منهاج که تاکنون شناخته شده است، مورخ ۱۵ ذی‌قعدة ۶۱۵ ق است و به کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران تعلق دارد. این نسخه نفیس به جهت دارا بودن یادداشت‌هایی متعلق به معلم کاشانی دارای ارزش بسیار می‌باشد. این کتاب به لاتین و فرانسه ترجمه شده است (۲).

البته این کتاب به نام منهاج البیان فی ما يستعمله الانسان من

مرضهای دندان							رق ۵۲
فامها	منزاجها	مسائلها	مشاكلها	سلاستها	سلاستها	سلاستها	فامها
ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا
ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا
ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا
ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا
ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا	ابن سینا

شکل ۱. بخشی از یکی از جداول کتاب تقویم الابدان

وی را سال ۴۷۳ ق می‌دانند ولی از آنجا که مقتدی بامرالله در سال ۴۶۷ به خلافت رسید و او اکثر آثار علمی خود را به نام او تألیف نموده است. بعید به نظر می‌رسد که او در طول ۶ سال تمام آثار خود را نوشته باشد و احتمالاً تاریخ

الادویه المفردة و المركبه هم آورده شده است (۱).

۳- الرد علی النصاري: این کتاب بعد از گرایش به دین مبین اسلام و خطاب به راهی به نام الیاس در ذکر محاسن دین مبین اسلام، تألیف شده است و آیاتی را که در تورات

فرزانه بعد از عمري كوشش و تلاش
علمی و عملی در سال ۴۹۳ هجری
قمری بسته شد.

۴۹۳ ق که در سایر کتب تاریخی
دیده می‌شود صحیح‌تر باشد (۲).
دفتر زندگی پر بار این حکیم

منابع

۱. تبریزی، محمد علی: ریحانة الادب. چاپ حیدری، تهران، صص: ۴۴۲-۴۴۱، ۱۳۷۴.
۲. ذیل ابن جزله: دایرة المعارف بزرگ اسلامی. ج. ۳، انتشارات لیلا، تهران، صص: ۲۳۵-۲۳۴، ۱۳۷۴.
۳. دهخدا، علی اکبر: لغت‌نامه (لوح فشرده). موسسه‌ی انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۱.
۴. بغدادی، یحیی بن عیسی بن جزله: تقویم الابدان. موسسه‌ی تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، تهران، ۱۳۸۲.

